

Akif Emre'nin Mekan Hassasiyeti

"Hayat mekânla sınırlı, zamanla kayıtlı..." Akif Emre

Akif Emre, mekânın hassas bir terazi olduğunun bilincinde olan ender düşünürlerden biridir. Mekân hassasiyeti onun ruhunda izler bırakır, yaşam tarzını etkiler, görme biçimlerine yön verir. Hayli duyarlı, duygulu ve algısı açık bir zihin olarak Akif Emre'nin mekân hususunda ne kadar hassas olduğu aşikârdır. Düşünsel ve zihinsel uğraklarının başında yer alan mekân, onun için bir bilinci, yöntemi, bakış açısını, tasavvuru ve hayat tarzını imler. Mekân bir bağlama dâhildir, kendi başına var olan bir unsur değildir. Onu var eden temel saik ise kültür, medeniyet ve inanç değerleridir. Yani toplumların hayat tarzıdır.

Prof. Dr.
Köksal Alver

Mekân: Zihniyet, Bilinç ve Kimlik

Mekân, bir toplumun, kültürün, medeniyetin varlık sahasına çıkışının ana damarlarından biridir. Var oluş bir yerde gerçekleşir. İnsanın ve insan ilişkilerinin var oluş zemini yer ve mekândır. Daha geniş adıyla coğrafyadır. Yer ve mekân olmaksızın bir kültürün, geleneğin, hayatın olagelmesi dünya ilişkileri bağlamında mümkün değildir. İnsan zamandan ve mekândan münezzeh değildir; zamanla ve mekânla kayıtlı bir varlıktır. Bu temel gerçek, zaman ve mekânın hassas unsurlar olduğunu, toplumla, kültürle, inançla, değerlerle bağlantılı bir özellik arz ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bir hassasiyet gerektirmektedir; çünkü her iki unsur da toplumsal hayatın kurulmasında ve süreklilik kazanmasında büyük rollere sahiptir. Mekân hassas bir terazidir; küçük bir ölçüsüzlük insan ilişkilerinde olumsuz izler bırakır.

Akif Emre'nin yazılarının ana ekseninde mekân ve şehir ayrıcalıklı bir yere oturur.

Mekân ve şehir bilinci, onun yazılarının genel halesiyle uyumludur. Mekân ve şehir bilinci, mekân ve şehir yazıları Akif Emre'nin genel yaklaşımının birer tezahürüdür. Onun siyasal, sosyolojik, dini, kültürel okuma tarzı, ele aldığı ve tartıştığı tüm konularda etkisini hissettirir. Bu anlamda onun yazılarının yörüngesini ve eksenini belirleyen birkaç husus öne çıkar. İlk, Akif Emre'nin referanslarını İslam'dan aldığı, klasik ve çağdaş İslam düşünürlerinin halkasına dâhil olduğu, kendini İslamcılık içinde konumlandığı görülmektedir. İslami referansları ve ilkeleri öne çıkaran ama yerliliği iptal etmeyen, yerliliği bir zemin olarak gören ama asla kutsallaştırmayan bir düşünceye sahiptir. Onun düşünsel duruşunun bir diğer yönü ise Batı'nın dünyayı egemenliğine alıp sömürgeleştirmesine karşı çıkmak, Batı modernliğinin ürettiği toplumsal ve kültürel dünyanın eleştirisini yapmak ve Batı zihnine karşı alabildiğine dikkatli olmak. Batılılaşma siyasetinin İslam dünyasında özelleşmiş Türkiye'de açmış olduğu gediklerin yerel ve İslami dinamiklerle kapatılması, onun en temel

gayretlerinden biridir. Bu anlamda düşünce, sanat, kültür, siyaset ve iktisat alanlarında özgün üretimlerin, muhalif duruşların, sağlıklı söylemlerin inşa edilmesi gerektiğini düşünür. Muhalif olmak, eleştirel olmak onun için önemlidir ama bir o kadar da ne dediğini, ne yaptığını yahut yapması gerektiğini bilen inşası/ihyacı tavır da bir o kadar mühimdir. O her iki duruşu da mevzi bilir.

Mekân, bir zihniyetin dışı vurması, somutlaşmasıdır. Mekânların üretimi ve tüketimi, değişimi ve dönüşümü bir zihniyet çerçevesinde olagelmektedir. Zihinsel duruş mekânlarla yansımakta, mekânlar zihinsel duruşa referans olabilmektedir. Zihinsel bunalım, mekânsal bunalıma yol açmaktadır; bir bunalımın en net görüleceği alanlardan biridir mekân. Bu noktada mekân asiyetini yitirmiştir ve kimliksiz bir yapıya dönüşmüştür. Akif Emre'nin zihniyeti temele alarak bir mekân okuması yapması, mekânla zihniyet arasındaki güçlü bağı işaret eder.

Tıpkı zihniyet gibi mekânın hatırlattığı en önemli kavramlardan biri de kimliktir. Akif Emre'nin mekân okumalarında en çok dikkat çeken kavramdır kimlik. O, özellikle mekân kimliğine işaret eder, mekânların kimliklerinden, kimlik bunalımlarından, yabancılaşmalarından yahut aidiyetlerinden söz eder. Mekânlar ait oldukları toplumun/kültürün göstergeleridir ve onun ruhuyla beslenmektedir. Bunu yitiren mekân bunalıma girmekte ve kendini kaybetmektedir. Kimlik bunalımına maruz kalan toplumların dil, gündelik hayat, zihniyet, bilinç, zaman ve mekân algıları değişir. Kendi olmaktan uzaklaşır.

Mekân bir değer alanıdır aynı zamanda. Değer yargılarını, ahlakı ve gündelik hayat ritüellerini içerir. Mekân ile ahlak iç içedir, buna kültür, siyaset, inanç, iktisat, gelenek eklenir. Tüm toplumsal yapılarla ve kurumlarla mekânın doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Mekân tüm süreçlerle bağlantılıdır ve karşılıklı etkileşim halindedir. Örneğin kimlik meselesi mekânla doğrudan ilgilidir. Mekân kimliği, kimlikli şehir, mahalle kimliği gibi kavramlar mekânın bir aidiyet ortamı olduğunu ifade eder. Akif Emre'nin en fazla dikkat çektiği husus, İslam dünyasındaki mekânların ve şehirlerin modern zamanlarda kimliklerini kaybetme potansiyelidir. Her şehrin birbirine benzediği, farklılıkların ortadan kaldırıldığı bu süreçte kimlikli bir şehir olagelmek esaslı bir iştir. Kimlik bunalımı ve kültürel kimlik erozyonu, mekânların kişiliksiz olmasına, kendiliğini kaybetmesine yol açmaktadır.

Şehir öncelikle bir 'yapı' birimidir; binalarla var olmaktadır. Bina bir toplumun, kültürün ve medeniyetin referans çerçevesidir. Bina, malzeme, işlev ve estetikle meydana gelen bir göstergedir. Emre, binaların estetik yönüne özellikle dikkat çeker. Bir estetik algıyı ve duruşu temsil etmektedir binalar/ mekânlar. Ona biçim veren ise mimaridir. Mimari bir uygarlığı en iyi yansıtan göstergelerden biridir ve toplumsal karakteri, insan tipolojisini okumak adına önemli bir kaynaktır (1997: 129).

Mekânın kimlik, zihniyet, bilinç ile bağına anlatırken çokça somut örnekler sunan Emre, belli başlı mekânlarla dikkat çeker. Tartıştığı sorunları örnekleme adına pek çok mekânı zikreder. Onun yazılarında onlarca şehir ve mekân ismine rastlamak mümkündür. Özellikle İslam coğrafyasının belli başlı bölgelerini, şehirlerini ve mekânlarını gezip notlar alan, bu bölgelerin tarihsel ve güncel yönlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunan Emre, sembol mekânları zikretmekten geri kalmaz. Sultanahmet Camii, Süleymaniye Camii, Şehzadebaşı Camii, Mescid-i Aksa, Mostar Köprüsü, Başçarşı, Blagay Tekkesi, Tac Mahal, El Hamra, Halep Çarşısı ve daha başka sembol mekân, onun referans noktalarını belgeler.

Şehirlerin Ruhu

Şehre aşına bir ruhtur Akif Emre. Yazılarının ana odağında şehir yer alır. İnsan ilişkileri, siyaset, hayat tarzları, tüketim alışkanlıkları, inanç değerleri, kültürel hayat gibi konuların genelde şehir ortamında tartışıldığı görülür. Şehir hayatını önceleyen Akif Emre, şehirliliği bir hayatı, şehirliliği bir bakış tarzını, şehirliliği bir davranışı öne alır. Esasen aradığı husus, şehir kuran iradenin temel nitelikleri ve bu iradenin zaman içinde almış olduğu biçimlerdir. Osmanlı, şehir kuran bir iradenin mümessilidir; ancak ondan geriye kalan eserler ve yaşama biçimi büyük darbeler almış, yolundan saptırılmış böylece şehirler gibi insanlar da bir kimlik bunalımına duçar olmuştur. Aslanan, var olan iradenin devamlılığı ve yeni zamanlara taşınmasıdır. Bunun için de en başta bilinç gerekmektedir.

Şehir öncelikle bir 'yapı' birimidir; binalarla var olmaktadır. Bina bir toplumun, kültürün ve medeniyetin referans çerçevesidir. Bina, malzeme, işlev ve estetikle meydana gelen bir göstergedir. Emre, binaların estetik yönüne özellikle dikkat çeker. Bir estetik algıyı ve duruşu temsil etmektedir binalar/mekânlar. Ona biçim veren ise mimaridir. Mimari bir uygarlığı en iyi yansıtan göstergelerden biridir ve toplumsal karakteri, insan tipolojisini okumak adına önemli bir kaynaktır (1997: 129). Mimar Sinan'dan Turgut Cansever'e farklı mimar portrelerini dikkatle takip eden Akif Emre için mimari gerçek anlamda düşünsel bir uğraş olduğu kadar bir tavidir aynı zamanda.

Mimar, yaptığı eserlerle kendi tavrını, temsil ettiği dünya görüşünün mekân algısını şehre kazıyan kişidir. Şehir onun için soluk alıp veren canlı bir organizmadır, bir varlıktır, bir hayat alanıdır. Şehrin anlaşılması bir duyarlılığı, hassasiyeti, hatta bilinci gerekli kılmaktadır (1997: 133). Şehre bir varlık alanı olarak yaklaşmak, onun ruhunun korunması ve incitilmesini engelleyen bir tavidir. Bu merhamettir. Merhametten yoksun ellerin şehre dokunması büyük yıkımlar, trajediler ve travmalar meydana getirir. Hep bir yıkımdır, hep bir ilkesiz dönüşüm. Akif Emre, en büyük yıkımlardan geçmiş şehirlerin başında İstanbul'un yer aldığını, özellikle Cumhuriyet döneminde İstanbul'un baştan sona dönüştürüldüğünü belirtir. Merhametsiz ve bilinçsiz bir dokunuşun şehre reva gördüğü şey, ne yazık ki İstanbul'da karşımıza çıkar. Oysa şehre varlık olarak bakan, onu canlı kabul eden zihniyet, şehri bir emanet olarak görecektir. Bir semtinin adı 'Şehremini' yani şehir eminliği olan İstanbul'un başına gelenlerin emanet düşüncesiyle bir ilgisi bulunmamaktadır.

Şehirler elbette bedendir ancak aynı zamanda birer ruh iklimidir. "Şehirlerin de bir ruhu vardır. Orada, oraya özgü olanı hemen his-

sedersiniz. Bir bütün olarak şehir, toplumun manifestosu sayılabilir. Bu yönüyle şehir, siyasal boyutu olan göstergeler bütünüdür” (1997: 131). Şehir, mukimine bir ruh verir, mukim o ruhun içinde deveren eder. Ruh, bir bakış ve terbiye verir, her şehir kendi hayat biçimini ruhunda ve bakışında ayan eder. Her şehrin havası/ruhu orada yaşayanlarca hissedilir. Bu ruh insanı mekân ve hayatla donatır. Ona belli bir tavır ve davranış armağan eder. İnsan yaşadığı mekânların ve şehirlerin potansiyelinden/ımkânlarından azade olamaz.

Şehir manifestodur. Kültürel, sosyal ve siyasal imgeleri kendinde toplayan güçlü bir iddiadır. Medeniyetler ve toplumlar, şehirleri ile kendilerini sunarlar ve gösterirler. Çünkü şehir çok somut ve pratik bir şekilde hayatın resmini ortaya serer. İnanç değerleri, yaşam biçimleri, düşünceler, davranış şekilleri, adab-ı muaşeret, duygular hep şehir ilişkilerinde kendini açık eder. Şehirli kültürel ve sosyal sistem içinde kendi şahsiyetlerini bulurlar. Şehir bu anlamda terbiye edici bir rol üstlenir; şehir öğretir, belletir ve şahsiyeti, toplumsal hafızayı, toplumsal bilinci besler. Açık bir şekilde İslam toplumları, dünya tasarımlarını, bir yüzü öteye dönük olarak şehirlerinde somutlaştırır (1997: 131). Dünya algısı, dünya yaşantısı, dünyaya bakış bütü-

Fotoğraflar:
Akif Emre
arşivinden

Şehir manifestodur. Kültürel, sosyal ve siyasal imgeleri kendinde toplayan güçlü bir iddiadır. Medeniyetler ve toplumlar, şehirleri ile kendilerini sunarlar ve gösterirler. Çünkü şehir çok somut ve pratik bir şekilde hayatın resmini ortaya serer. İnanç değerleri, yaşam biçimleri, düşünceler, davranış şekilleri, adab-ı muaşeret, duygular hep şehir ilişkilerinde kendini açık eder. Şehirli kültürel ve sosyal sistem içinde kendi şahsiyetlerini bulurlar. (1997: 131).

nyüle şehirde kendini belli eder. Şehir ilişkileri insan ilişkilerinin niteliğini belgeler.

Her şehir aynı değildir. Şehrin imgesi, gerçekliği, tarihselliği, yoğunluğu, sosyo-kültürel mirası ve güncel hayata katkısı şehirler arasında dağınıklık arz eder. Tarihin kırılmalarını kendinde toplayan şehirler vardır; bir ülkenin ağırlıklı değeri ve sembolü olan şehirlerin varlığı gibi. “Kimi şehirler, büyük yerleşim birimi olmaktan öteye anlam yüklenmiştir. Tarihle, kutsalla iç içedir kimi şehirler. Bazı şehirlerin belli misyonları olduğu kabul edilir” (1997: 169). Örneğin İstanbul böyle bir şehirdir ve her daim ‘pusula’ olma misyonu ile öne çıkar.

Dünya şehirleri de birbirinden farklıdır. Aynı medeniyetin halesinde yer alan şehirlerin farklılaşması gibi farklı medeniyet şehirleri de birbirinden farklıdır. Örneğin Batı şehri ile İslam şehri farklı yönleriyle öne çıkar. Batı şehri dikeydir; sınıfsal ayrışma ve ayrımcılık öne çıkar. İslam şehri yataydır; yan yana ve bir arada olma öne çıkar. Ancak İslam şehri, doğudan batıya aynı ortak ‘doku’ya sahiptir, bu doku hem mekânsal ve biçimsel hem de kültürel ve manevi bakımdan kendini belli eder. İslam şehri, aynı dokunun farklı coğrafyalardaki tezahürüdür. İslam şehrinin prototipi Medine’dir. “Medine bir şehir olmaktan daha fazlasını ifade eder. Bir medeniyeti bağrında besleyip yeşerttiği, ona biçim ve mana verdiği için ‘Medine’dir; yani bir kent değil... Yeşerttiği medeniyetin anlamı, onun bizatihi kutsiyetinden kaynaklanır. Beşer planında yapıp etmelerini, birikimini aşan boyutu da budur. Çünkü onunla ve onun sayesinde medeniyet inşa edildi... Tüm bunları katman katman içinde barındırırken bir şehir olarak Medine, şehir temelli olan İslam medeniyetine, medeniyet kavramının muhtevasını kar-

şiladığı için 'mMedine'dir" (2016: 245). Benzer dokuyu ve örneklığı İstanbul, Kayseri, Bursa, Saraybosna, Mostar, Kahire, Trablus, Bakü, Kudüs, İşkodra, Filibe, Tiran, Zahidan, El Halil, Üsküp, Bahçesaray, Sofya, Kalkandelen, Lahor, Gurnata, Tanca, Selanik, Prizren, İsfahan, Halep, Bağdat, Kerkük, Cezayir ve diğer gezip gördüğü, tahlil ettiği şehirlerde de takip eder.

İslam şehrinin kurucu mekânları arasında ev, sokak, mahalle, cami/imaret ve çarşı/bedesten yer alır. Bu mekânlar ve içerikleri olan hayat biçimleri, şehrin ahengini meydana getirir. Her bir unsur, şehrin temel dinamikleridir ve kendine özgü fonksiyonlar icra eder. Evlerin, sokakların, mahallelerin kendilerine özgü bir yapılaşma ve hayata şekil verme gücü bulunmaktadır. Sokak konusunda özellikle çıkamaz sokak bahsine önem veren Akif Emre, bunu mahremiyetle izah eder: "Çıkamaz sokak bir bakıma ev mahremiyeti gibi mahalle mahremiyetini koruyan, güvenliğini sağlayan bir anlayışın ürünü. Oraya işi olmayan bir yabancı girmesi düşünülemez. Rasgele giren biri hemen fark edilir" (2001: 147). Çarşı örneğinde ise Saraybosna'nın merkezi olan Başçarşı zikredilir. Başçarşı, şehir kuran Osmanlı medeniyetinin bir özeti. Hayatın ritmi tarihin derinliği ile burada buluşmakta ve somutlaşmaktadır. Burası Osmanlı şehrinin hangi temeller üzerine kurulduğunu göstermektedir. Cami, medrese, çarşı. Yanı başında ise mahalle (2016: 113).

Akif Emre, 'şehir inşası' kadar 'şehir sorunları' üzerine de düşünür ve çözümler geliştirir. Bu anlamda eleştirel düşünce ve muhalif duruş sergiler. Şehir politikalarına ve şehir uygulamalarına eleştirel bir çerçeveden yaklaşır. İslam şehrinin geçirdiği dönüşümleri irdeler. Dönüşümün genelde kimlik kaybı ve yabancılaşma şeklinde olduğuna kanaat getirir. Şehirlerimizin asli hüviyetinden kopartıldığı, kurucu değerlerinden uzaklaştırıldığı ve bu şekilde kimliksiz hale getirildiği hususunda ciddi eleştiriler yapar. Bazı şehirlerde yapılan restorasyon ve sokak/meydan yenileme çalışmalarının 'müze şehir' ile ilgili olduğunu ve yaşamdan çok turizme dönük işlemler olarak var olduğunu belirler. Şehir hayat verendir, hayatı içeren bir yaşam alanıdır. Oysa 'müze şehir' yaşayan değil donduran, tüketen ve öldüren şehirdir. Bu anlamda şehre 'nostaljik' bakışın da doğru olmadığını belirler. Nostalji geçip giden yazıklaşma ve onu yüceltmedir. Oysa şehir yaşayan bir yapı ve organizmadır. Şehir için gerekli şey nostalji değil hayatın bizzat kendisidir.

Akif Emre, 'şehir inşası' kadar 'şehir sorunları' üzerine de düşünür ve çözümler geliştirir. Bu anlamda eleştirel düşünce ve muhalif duruş sergiler. Şehir politikalarına ve şehir uygulamalarına eleştirel bir çerçeveden yaklaşır. İslam şehrinin geçirdiği dönüşümleri irdeler. Dönüşümün genelde kimlik kaybı ve yabancılaşma şeklinde olduğuna kanaat getirir. Şehirlerimizin asli hüviyetinden kopartıldığı, kurucu değerlerinden uzaklaştırıldığı ve bu şekilde kimliksiz hale getirildiği hususunda ciddi eleştiriler yapar.

Fotoğraf: Akif Emre arşivinden

Akif Emre'nin mekân ve şehir alanlarındaki hassasiyeti ve titizliği dikkate değer bir farkındalık oluşturmaktadır. Mekân ve şehri bağlamlarıyla, ait oldukları ruh iklimleriyle, sosyo-kültürel atmosferleriyle birlikte değerlendirir. Bir manifesto ve iddia olan bu alanların daha doğru bakışlara, samimi önerilere ve hakkaniyetli uygulamalara sahne olması gerektiğini hatırlatır. Mekân ve şehir alanındaki karmaşa, dağınıklık ve ne yaptığını bilemememe durumu, kimlik bunalımının bir göstergesidir. Kimlikli, şahsiyetli, kendi olmayı başarmış bir algı ve tasavvur elbette kimlikli mekânlar ve şehirler inşa edebilecektir. Mekân hassasiyeti ve şehir bilinci bunu gerektirir.

KAYNAKÇA

Emre, Akif, 1997, Göstergeler, İz yay., İstanbul

Emre, Akif, 2001, İzler, Yöneliş yay., İstanbul